

A szakrális tér

A modern templomépítészet Magyarországon

1936-ban született Buda-
pesten. Építész.

A *Teológiai Kiszótár* megfogalmazásában „A szakrális: a sacrumra, a szentre vonatkozó. Azt jelenti, ami a szenthez tartozik, tehát a kultuszt”, valamint a szent helyet. Mircea Eliade írja: „az ember azért tud a szentről, mert az megnyilatkozik, és a profántól tökéletesen különbözőnek mutatkozik. (...) Ahol a szentség megnyilatkozik a térben, ott tárul fel a valóságos, ott jut létezéshez a világ.”

A szent

A szakrális tér következőképpen a szent fogalmához kapcsolódó, a kultuszt magában foglaló és megjelenítő térforma. Történelmi tudásunk bizonyítja a szakrális tér megkülönböztetett jelentőségét. Jákob, amikor felébredt álmából, amelyben megtapasztalta Istent, „megborzadt, és azt mondta: Milyen félelmetes ez a hely, valóban itt van az Isten háza és itt van az ég kapuja”. Mózes hallotta az Úr hangját az égő csipkebokor előtt: „Vedd le a sarudat lábadról, mert a hely, ahol állsz, szent föld.” Jézus ostort fonva e szavakkal űzte ki a jeruzsálemi templomból a kufárokat: „az én házamat az imádság házának fogják nevezni, ti pedig rablók barlangjává teszitek”.

Számunkra, katolikusok számára az Eucharisztia jelenléte bárhol is legyen, megszenteli a helyet. De az általa megszentelt hely még nem szakrális tér. Mindenesetre bizonyos, hogy nehéz feladat a modern építészetben a föl nem fogható isteni dimenzióra utalni, ahol minket szólít meg a Mindenható.

A múlt

A történelmi analízis ragyogó példákkal szolgál a templomterekről, a szent helyek megszólító erejéről. A román bazilika csarnoka, a gótika égbe törő katedrális, a barokk „színpadi” pompája számunkra azonban nem követhető, inkább csak tovább gondolható példák. Más egyházi hierarchiában, más hitélményben születtek, és nem utolsósorban más technikai feltételek között. A múlt formális gyakorlatában a prioritást a „tömeg” élvezte, évszázadokon át alakuló és változó téri kánonok megvalósításával, amelyek máig rögzülő templom-élményül szolgálnak.

Hasonló bizonytalanságot vált ki a 20. század modern építésze, amelynek nyelvezetében a tér mennyiségi jelentőséggel, elsősorban funkcionális tanulságokkal bír. Az objektumokban sok esetben az építészeti erőszak, a helyek szellemiségének elvesztése nyilvánul meg. Talán a századforduló, a 20-as, 30-as évek Bauhaus ihletésű nagyvárosi templomai ébresztenek jogos figyelmet, amelyek a bontakozó új liturgikus mozgalmak jegyében születtek. Új szerkezetek, új térformák megjelenése új vallási szimbólumokkal.

Mindezek ellenére jelen írás szerzője számára előképpül az ókeresztény templomépítészet szolgál. A „ház-templomok” a maguk csodálatos

összetettségükben, az utolsó vacsora termére emlékeztetve, sokszor római romokon. Róma kis bazilikái, amelyekben sajátos teljességgel bontakozik ki a hely keresztény szelleme, ahol az oltár-asztal központi jelenléte egyszerre személyes és mélységesen közösségi érzéseket támaszt. Aranyló mozaikok, sejtelmes fények. Meghitték, békések és mélyen emberiek! Ahol a nem hívő is találkozhat a végtelen Istennel.

A zsinat

A II. Vatikáni zsinat reformja alapvető teológiai misztériumok újraértékeléséből fakadt. Az újtó alaptörekvések a legrégebbi ókeresztény hagyományokhoz nyúltak vissza. „A zsinat gondolata nem úgy érett ki bennem, mint hosszú elmélkedés és megfontolások sorozatának gyümölcse, hanem úgy, mint amikor a virág tavasszal hirtelen kinyílik” (XXIII. János pápa). Ennek a „virágzásnak” az első termése volt a *Sacrosanctum concilium*, a Konstitúció a Szent Liturgiáról, amely számunkra, építészek számára is a megújulás lehetőségét teremtette meg, a szent funkció, a szent közösség újraértelmezésével. Idézem a legfontosabb gondolatokat:

— „Az Eucharisztia misztériuma az áldozat és a húsvéti lakoma egyetlen valósága.”

— „A liturgia a Krisztus papságában megvalósult Isten népének papi tevékenysége.”

— „A liturgia (...) a népnyelv használatára újból visszatér.”

— „Az egyházi zene (...) a liturgia része és alkotó eleme.”

A fentiekben kiragadott határozatok a szentmisének, minden liturgia központjának lényeges terét, a szentélyt formálták át. Valójában azonban eszmeileg a templom közösségi tartalmát is megváltoztatták — a „felvonulási tér” helye a vendéglátás, az utolsó vacsora bensőséges otthonává lett. Ennek értelmében a szakrális térnek magához ölelően kell befogadni a krisztusi misztériumot ünneplő közösséget, és segítenie kell a liturgia során megjelenő Isten-titok természetfeletti dimenziójának érzékelését. Az áldozati oltár a húsvéti lakoma asztalává is változik, és a templom a hívő közösség centrumába kerül.

A szószék — amely a magasságból elhangzó „egzegévizst” szolgálta — a nép szintjén helyet foglaló felolvasó állvánnyá, a keresztény élet gyakorlati elveit kifejtő és tanító pulpitussá lett, ahonnan a Szentírásnak jelentős és fontos részei is felolvasásra kerülnek. A liturgikus térből hangzanak fel az egyetemes könyörgések, amelyekben az egyház ősi gyakorlata jut újra kifejezésre. Hangsúlyozottá válik az igeliturgia. Megengedetté válik a hívek számára a két szín alatti áldozás a szentmise lakoma jellegének kihangsúlyozására. Ezáltal szükségképpen lebomlik a cancellus, a szentélyt elzáró, a híveket kirekesztő rácsozat. Az énekkar, a szent zene mint a liturgia alkotó eleme lekerült a kórus magasságából, akár megkülönböztetett térrész kialakításával, hangsúlyt fordítva a nép énekeire. Újra megjelenik az ősi együttmisézés, a „koncelebráció”, a papi rend egységének kifejeződése, amely az oltár körülállhatóságának szükségességét is megkívánja. „A szentire vonatkozó fölfo-

gás kapott új árnyalatot az egyház hitében” (Jelenits István). Mind-ezen újítások a templomtér lényeges átforgalmazását eredményezték.

A konstitúció nagyon keveset mond az egyházművészetről — nevezetesen az építészetről —, nagy szabadságot engedélyezve. Kijelenti, hogy az „egyház semmiféle művészeti stílust nem tekintett sajátjának. A templomok építésénél pedig a legfőbb szempontok, hogy azok alkalmasak legyenek a liturgikus cselekményekre, és tegyék lehetővé a hívek tevékeny részvételét. A keresztény templomot ma is Isten házának nevezzük, főleg a szentségházban őrzött Eucharisztia okán. Mégis a templom elsősorban a közösség gyülekező helye és a liturgikus cselekmények végzésére és ezekben való közreműködésére alkalmas épület.”

A zsinati konstitúciókhoz VI. Pál pápa magyarázó és értelmező szövegrészeket is fűz. Ebben már részletesebben is szól a szakrális művészetről, a templomtér berendezési tárgyairól. A művészeti szabadság hangsúlyozása mellett iránymutatások is születnek:

— „A vallásos és szakrális művészet Isten végtelen szépségére figyel.”

— „Az ordináriusok (...) inkább törekedjenek a nemes szépségre, mint a hivalkodó költekezésre.”

— „A püspököknek szigorúan távol kell tartaniuk (...) az olyan műalkotásokat (...), amelyek a józan vallásos érzést sértik (...), a formákat elcsúfítják, (...) silányságok vagy csak utánzatok.”

Az egyházmegyékben liturgikus és egyházművészeti bizottságok alakulnak. Sajnálatos tény, hogy azon javaslat, amely szerint „a papnövendékeknek (...) oktatást kell adni a szakrális művészetek történetéről és azok fejlődéséről”, a legtöbb egyházmegyében mind a mai napig nem valósult meg. Ez a hiányosság számos konfliktust okozott az élő építészet és képzőművészet megértésében és elfogadásában.

A jelen Napjainkban a modern társadalmak világszerte megmutatkozó válságának vagyunk tanúi. A válság érinti a gazdasági, kulturális és politikai intézményeket. Hatását érezzük az építészetben is. Ebben a helyzetben építetők és építők becsületes munkáját egyetlen dolog segítheti, a feladatok újragondolása. Különösen vonatkozik ez a templomépítészet jelen gyakorlatára. Hiszen az egyház az egyetlen intézményrendszer korunkban, amely identitással bír, és mint emberközösség maga is érzi, sőt megéli a válságot, de mindig birtokában marad az újrakezdés lehetőségének. Ha kell, „élő kövek-ből” építkeznek. Most is tanúi vagyunk — egy gazdaságilag, társadalmilag megkötött intézményrendszer ellenére — az alulról felfelé törő szükségszerű újjáéledésnek, lelki megújulásnak.

Nehezen fogalmazható meg ennek a csodálatos folyamatnak az építészeti megfelelője, méltó kifejezési formája, különösen az alkotó munka szintjén, ahol a képzeletnek határt csak az istenadta tehetőség korlátja jelent, amely nagymértékben támaszkodik a zsinati vál-

tozásokra. Ebből következően néhány lényeges szempontra figyelemmel kell lenni minden tervezőnek.

A funkció Az építészeti tervezés egyik lényeges eleme a funkció. A zsinat a funkcionális követelményeket többek között így foglalja össze: a tér a közösség gyülekező tere, másfelől a liturgikus cselekmények végzésére alkalmas hely.

Ez a két meghatározás egyrészt nagyságrendi igényről szól, lényegében térrendezésről, pusztán gyakorlati célú építkezést sejtet. Ezzel ellentétben nagyon igaz Robert Spaemann kijelentése: „Aki megpróbálja az isteneszmét funkcionálisan értelmezni (...), kioltja az isteneszmét.” Megállapításához kapcsolható egy hazug építészeti tendencia, a szolgáltató egyház gondolata a szolgáló egyházzal szemben: a változtatható, a mobil tér. A templom nyisson a világ felé, adjon helyet más közösségi tevékenységeknek, hiszen a gazdasági kényszer is ezt diktálja — hangoztatták. Megszülettek az üres, tartalmatlan, de változtatható előadótermek — elveszítve a templom-eszmét. Hazánkban is nagy számban épültek ilyen hazug épületek szakrális igény nélkül — nem váltak hitbeli gondolat hordozójává. „A funkcionalizmus kísértését azonban meg kell haladnia a templomépítésnek. (...) Az igehirdetésnek és az eucharisztikus kenyér asztalának funkcionális jelentése valóban lényeges, de mindez nem vezethet magának a kereszténységnek funkcionális értelmezéséhez” (Jelenits István).

A hely Az építészeti gyakorlatban, így a templomtervezésben is meghatározó szerepe van a hely kiválasztásnak. Minden hely meghatározó vallási misztériummal bír. Az ember identitását is nagy részben az őt körülvevő helyek és dolgok alakítják. Christian Norberg-Schulz, norvég építész minden valódi helyet meghatározó jellemzőnek tekint.

A hegyre épült bencés kolostor templom égbenyúló kettős tornya természetfeletti erővel fogja össze a tájat, uralkodik még a Balaton felett is. Ezzel szemben a völgyben szerényen meghúzódó, torony nélküli cisztercita templom „mezítlábas szerzetesként” fogadja Béalápátfalván a kiránduló látogatót. Ez a hely(zet) a két rendeszmei különbözőségét is mutatja.

Hogy a modern templomépítészet gyakorlatában is milyen nagy hatással jelentkezik a környezet formáló ereje, arra számos példát lehet találni. Általában, de különösen a 20. század második felében nem a megrendelő választotta meg az építkezés helyszínét. Sokszor politikai kényszer jelölte ki, máskor megkerülhetetlen külső adottságok. Ennek ellenére számos olyan templom született, amely nemcsak illeszkedett környezetéhez, hanem meghatározó módon alakította is azt. Egy szemléletes példával igazolnám a fenti állítást.

A Balaton-felvidék kis templomát a község mellett magasodó domb tetejére kívánták építeni. Az elhatározás követte volna a múltban magaslatokon elhelyezkedő, azokon uralkodó templomok történelmi hagyományát. A község hívő népe, különösen az idősebb kor-

osztály elutasította ezt a tervet, mondván: „Nem akarunk fájós lábunkkal a hegyre mászni.” A plébános úr kénytelen volt elfogadni a nép ellenkezését, és a falun belül, jellegtelen megjelenésű épületek szomszédságában vásárolt meg egy keskeny, templom számára alig alkalmas telket. Az „Isten-háza” az előnyös dombtetőről lekerült a faluba. Ház a házak között! Végső soron a közösségnek igaza volt. A hegytetőn uralkodó templomokat más gazdasági és hatalmi helyzetű, az is mondhatnám, triumfális egyház építette. Korunk egyházképét sokkal inkább tükrözi ez a szerényebb, de a népnek tetsző megoldás. A feladat átfogalmazódott: nem székesegyházat, hanem egy „betlehemi istállót” kell építeni, annak minden melegségével és otthonos hangulatával. Így valósult meg az új koncepció, valamiféle magasabb és erőteljesebb épület a szomszédos házaknál, amely a faluképet kedvezően formálta — a település szívében! Így tudta hirdetni legfőbb üzenetét: „Krisztus örök áldozata tartja össze ezt a közösséget.”

Ahol a tervezők fölismerték a helyszín adottságait, és alkalmazkodva formálni is tudták azt, ott születtek szép megoldások. Minden más esetben, ma is érezhető módon magányos, a környezetben megkapaszkodni nem tudó, az emberekkel „találkozásra” képtelen épületek lettek. Pedig a templom hívogató szeretettel fogad — az Istennel és az Őt imádó emberekkel való találkozások színhelye. Napjainkban templomaink új funkciókkal egészülnek ki: papi lakások, hittantermek, közösségi terek. Az új funkciók új épületeket kívánnak — köztes területekkel, amelyek belső világát gazdag térkapcsolatokkal, építészeti érzékenységgel „szakrális” közösségi fórummá lehet varázsolni.

A forma A szakrális térnek külső arculata van. Nem a történelmi építészet gazdagon formált homlokzataira gondolok, hanem olyan megoldásokra, amelyek nemes anyagokkal, jól tagozott formákkal sugallják a maradandóságot. Míves kapuzatuk méltó „küszöb” legyen a benti és a kinti tér között, hogy aki átlép rajta, érezze, hogy megszentelt világba érkezett.

A modern magyar templomok mérete a legtöbb esetben kicsi, ezen a befogadóképességüket értem. Talán ennek köszönhetően formaujítók, bátran kísérletezők, saját egyéniséggel bírnak. A formálás leleményessége azonban kerülje az önös, egocentrikus megnyilvánulásokat. Alaprajzi elrendezésükben soha nem követték azokat a külföldi példákat, amelyek különösen a zsinat után, körkörös fogták körül az oltárt. Ez az elrendezés bár liturgikusnak tűnt, mégis akadályozta azt az áhítatot, amelyet az egyéni, személyes ima jelent. Az egymással szemben ülő emberek akaratlanul is nemcsak az áldozati cselekményeket kísérték figyelemmel, hanem környezetük reflexióit is. Az ilyen templomelrendezés, bár az oltár közepén van, hívek nélkül számomra a „cirkuszi porond” üres magányát éreztetik.

Az utóbbi időben épült templomok visszatértek a szembemiséző oltár felé egyirányú, tengelyes alaprajzi megoldásokhoz. Már jeleztem, hogy új templomaink többnyire kicsinyek, ezért valójában ezzel a hosz-

szanti elrendezéssel senki nem kényszerül akusztikailag kedvezőtlen, távoli helyzetbe a liturgikus cselekményektől. A „tengelyesség” oldal irányú bővületekre, megemelt karzatokra, sokkal rétegeztebb alaprajzi, téri megoldásokra nyújt lehetőséget. Nemcsak a közösség befogadását szolgálja, hanem az egyén számára is lehetőséget biztosít az elvonulásra, a magányosan végzett imára, az otthonosság nagyon lényeges megtapasztalására. A kicsiny nem jelent szűköséget. A jól megválasztott téri magasság és mélység emeli az Istenre irányuló figyelmet, eltér a mindennapokban megszokott arányoktól.

A modern építészet modern szerkezetekkel valósulhat meg. Amíg a korai időszak beton, vasbeton szerkezetek alkalmazását, a beton technológiát szorgalmazta, addig napjainkban a természetes anyagok használata került előtérbe. A kő, a tégl, a kerámia a kedvelt szerkezeti, illetve burkolati anyagok, valamint a melegséget árasztó, különböző minőségben és megdolgozottságban megjelenő faszervezetek. A térformák elsősorban felületi hatásokkal közelítenek hozzánk.

A modern templomépítészet nem díszítményeivel, nem lélegzetelállító szobrászatával kelt csodálatot bennünk, hanem a szépen megdolgozott anyagok művességével. A kő erőssége, a tégl alakíthatósága, szépen strukturált felülete, a leleményesen szerkesztett fa tartószerkezetek és födémek mind a maradandó szépséget sugározzák. Nem az előregyártott szerkezetek hidegségével, hanem a kézi munka gondos formálásával teszik otthonossá templomterünket. A képzőművészet is megjelenik szimbolikus tartalommal, az anyagok változatosságával (fém, fa, üveg, mozaik), sok esetben absztrakt, elvont formában, amelynek megértése nem leolvasható szót, hanem ráérzést kíván.

Az elrendezés

A presbitérium a liturgikus cselekmények tere. Hangsúlyos elemei: az oltár, az áldozati liturgia helye, az ambó (olvasóállvány) az ige-liturgia helye, a szedile, a papság és a szolgálattevők ülőhelyei.

A szembemiséző oltár a liturgikus tér lelke, a templom eszmei centruma. A történeti építészet gazdag, ikonográfiai jelentéssel bíró szobrokkal, baldachinnal emelte ki a templomtérből hangsúlyozva az áldozat, az utolsó vacsora jelentőségét, szakrális valóságát. Korunk nem kívánja a díszítésnek ezt a módját, de egyszerűségében nem lehet egy „konyhaasztalra” emlékeztető bútordarab. Méltó háttérrel, hangsúlyos megvilágítással, nemes anyagok alkalmazását kívánja meg. Formálása építésztervezői, sok esetben szobrászati feladat. Anyagát kötelező érvénnyel semmiféle rendelkezés nem köti meg. De legmértöbb a nemes kő használata, mert csak a kőből épített menzában (fedőlapban) helyezhető el a szentek hitelesített ereklyéje. Az oltár legyen körüljárható. Biztosítsa a koncelebrálás helyigényét. Felülete adjon lehetőséget a szentmise áldozat bemutatására szükséges tárgyak elhelyezésére. Az oltár mellett elhelyezett feszület ne „kalaptartó”, hanem a megfeszített Krisztus méltó szimbóluma legyen. Az Oltáriszentség, az Eucharisztia őrzésére szintén kiemelkedő, fényes

jelzett helyet kell biztosítani, a presbitérium terében vagy különálló szentségi kápolnában. Az Eucharisztia jelenléte szenteli meg a katólikus templom terét, ad lehetőséget a szentmisén kívüli adorációra.

Nagy figyelmet igényel a templomi padok tervezése. Méretezésénél tekintettel kell lenni arra, hogy a padosorok távolsága az átközlekedés lehetőségét biztosítsa. Ülni és térdelni lehessen rajta. Ez a kettős funkció nagyon sok esetben nem valósul meg, kényelmetlen testhelyzetbe kényszerítve a híveket. Biztosítson helyet a személyes tárgyak — imakönyv, táska, kalap — elhelyezésére.

A fény „Én vagyok a világ világossága. Aki engem követ, nem jár sötétségben” (Jn 8,12). A fény a templomtér hangulatváltozásainak legcsodálatosabb forrása. A felüvilágítóval megnyitott tető a napjárs változó sugárzásával teszi élénkké vagy sejtelmessé a felületeket. Végtelenül könnyed hatást eredményez, amikor a bevilágítás sávja a mennyezet fődém és a falszerkezet találkozásánál, fényvonalként fonja körül az épületet, lebegtetve ezzel a zárófödémét. A bordázott üvegfal gazdag árnyék rajzolata sokszor elégséges ahhoz, hogy a teret valóban szakrálisnak érezzük. Legtöbbször kedvezőtlen, a lakóépületekre jellemző ablakokkal történő megnyitás léptéktelen, komor hangulatú belső teret eredményez. Gondot mindig a mesterséges világítás megtervezése jelent. A világítótestek formája, elrendezése, a megvilágosítás mértéke és a szembe világítás elkerülése sok esetben okoz fejtörést — sajnos sokszor sikertelenséget is. A tér ne legyen túvilágított, de az imádságos könyv olvashatóságát biztosítsa. Lehetőleg kövesse a természetes fény erejét, irányával adjon hangsúlyt a liturgikus tér berendezéseinek. A jó megoldások nagy hozzáértést, sok tapasztalatot és tájékozottságot igényelnek.

A közösség A templom a közösség lelki története! A tervezőt ne a megvalósítás kényszere, hanem a szolgáló alázat motiválja. Nem magunkról kell beszélni! A szakralist keretesse az alkotói lelkület.

Tanulmányom végén nem tudom elhallgatni a múlt századvégi magyar templomépités egyik, számomra nagyon jelentős emlékét. Ebben az időszakban a hívő közösség nemcsak a liturgiában vált egygé, hanem a templom építésében is. A jelzett eseményen a falu majd minden embere az épülő templom körül serénykedett; a férfiak dolgoztak, a nők pedig a dombtetőn főztek: a kondérok mellett szolgáltak az építőknek. A falu közismerten templomkerülő (ateista) bádogos mestere azzal a kéréssel fordult a plébános úrhoz, hogy engedné meg, hogy a réz-fedési munkát ő végezhesse. Kérését természetesen teljesítették. Nagyon szép munkát végzett, amit én is megköszöntem. Ő így válaszolt: „Remélem, mérnök úr, Fentről is így látszik.”

A rejtőzködő hit csodálatos megnyilvánulását hozta felszínre a templomépités. Mindig éreztem, ahol templom épült, ott jelen volt az Isten.